

(осінь 1659 р.), в Україні панувало «свавілля з боку некерованої черні»: «Тепер уже самі себе поїдають: містечко проти містечка воює, син батька, а батько сина грабує»¹⁹⁰. На початку 1663 р. наказний лівобережний гетьман Я.Сомко визнавав, що «нині у них всякий собі керує»¹⁹¹. Влітку наступного року І.Брюховецький нарікав на той факт, що запорозький кошовий отаман «привласнює собі владу рівну гетьманській...»¹⁹². Подібна ситуація склалася і в Правобережній Гетьманщині. «Дійшло до того, — констатував восени 1664 р. полковник О.Гоголь, — що кожен козак був полковником, а кожен сотник — гетьманом»¹⁹³. За оцінкою Д.Дорошенка, на весну 1665 р. Правобережна Україна перебувала у «стані загальної анархії»¹⁹⁴. Цей процес завершився лише у 1666–1667 рр., коли зусиллями правобережного і лівобережного гетьманів поновилося нормальне функціонування полкових й сотенних урядів.

Щодо характеру взаємин центральних і місцевих органів влади й міського самоврядування, слід відзначити, що гетьмани (за винятком І.Брюховецького) прагнули не втручатися у сферу його повноважень, однак полкові й сотенні органи влади нерідко намагалися підпорядкувати собі населення міст з магдебурзьким правом і жителів ратушних міст.

4. Політична влада та її особливості

Однією із визначальних домінант політичної системи (поряд із державою) виступає інститут влади. Як на наш погляд, найбільш точно сутність останньої відбиває визначення М.Вебера: «Влада означає будь-яку можливість проводити всередині даних соціальних відносин власну волю навіть всупереч опору, незалежно від того, на чому така можливість заснована»¹⁹⁵. При цьому цілком правомірним і виправданим для досягнення кінцевої цілі є застосування «будь-яких засобів — волі, авторитету, права, насильства»¹⁹⁶. У козацькій Україні політична влада формувалася революційним шляхом й набула яскраво виражених національних рис. Основним її джерелом стала воля повсталого народу, котрий рішуче виступив проти польського панування. Анонімний автор «Римованої хроніки» в образній формі відбив той факт, що, взявшись за зброю, українці прагнули добитися того, аби «в Руських краях» «дощенту» зникла пам'ять про польське владарювання («лядську кров») і, «щоб її духу русинський ніс і не чув», а відтак взялися «трясти Польшу за чуприну»¹⁹⁷. Ці настрої охопили всі без винятку регіони українських земель. Зокрема, захоплені до полону під стінами Кам'янця у серпні 1648 р. опришки на тортурах заявляли, що «жодного зв'язку й союзу з козаками не мають, а самі, добровільно, з огидою ставлячись до рабства і не в силі стерпіти польського панування, підняли зброю проти невгамовних гнобителів»¹⁹⁸.

Прагнення жити незалежно від Речі Посполитої, безперечно, ви-

магало від населення на звільнених теренах не просто самоорганізації, а упорядкованої організації суспільного життя. Ця потреба стала джерелом влади¹⁹⁹ і знайшла свою реалізацію в утвердженні на них суспільно-політичної організації у формі «козацького устрою», що ґрунтувався на колективній волі козацької спільноти (Війська Запорозького). Не випадково, як зазначалося, утворена держава носила офіційну назву «Військо Запорозьке». Вона ж стає й складовою титулатури гетьманів (за підрахунками П.Саса, із 171 листа за підписом Б.Хмельницького її відсутність зафіксовано лише у 14 випадках²⁰⁰). Джерелом влади були й норми українського звичаєвого права, що регулювали владні відносини, а в самоврядних містах (за винятком ратушних) — магдебурзького права. Вони визначали складну систему владних повноважень центральних і місцевих органів влади й загальнообов'язкові правила поведінки членів суспільства. Започаткувався процес перетворення у джерело влади й гетьманської волі. У конкретній історичній ситуації для Української держави частково джерелами влади ставали прагнення й воля зарубіжних монархів — польського короля, російського царя, турецького султана.

Інституту влади в козацькій Україні були притаманними певні особливості, головна з яких полягала в тому, що всі основні його складові (суб'єкт, об'єкт та ресурси) переживали стадію свого формування, тобто відзначалися недовершеністю своїх внутрішніх структур і неусталеністю системи взаємодії. «Безпосереднім» носієм влади чи її суб'єктом виступали інститути політичного життя, серед яких першість належала державі, а також (за певних обставин) окремі особи, які були задіяними у прийнятті ухвал, наприклад, учасники чорних/генеральних (військових) рад. Відносини між суб'єктом та об'єктом влади у принципі мали багато типологічно спільних рис з аналогічними процесами у ряді держав ранньомодерної Європи.

Засобом донесення основних засад політики гетьмана до центральних й місцевих органів влади, а також управлінських структур самоврядних поселень були накази як владне повеління. Відмова від їх виконання, як правило (за винятком періодів паралічу владних структур), призводила до застосування різних видів покарання об'єкта влади, до смертної кари включно (про це промовляють сотні універсалів гетьманів, полковників й інших старшин). Отже, підкорення загальній волі влади приватної чи групової волі осіб і спільнот перетворювалося на норму поведінки. Відбувалося також «нормування поведінки як узагальнення правил у відповідності із загальним інтересом»²⁰¹, чому сприяло становлення вертикальної соціальної мобільності, але перешкоджали постійні військові дії, люмпенізація частини населення й гострі соціально-політичні конфлікти у суспільстві.

На відміну від типової для середньовіччя польської моделі взаємодії між суб'єктом і об'єктом політичного життя, особливість української полягала в тому, що суспільство в Гетьманщині відзначалося демокра-

тичністю, а привілейований стан (козацтво) залишався відкритим для інших станів і груп. Якщо в Речі Посполитій поспілство (за винятком жителів магдебурзьких міст) було завжди тільки об'єктом влади, то в козацькій Україні воно через механізм генеральної ради (як визнавав весною 1669 р. П.Дорошенко, хоча він має гетьманську владу, але без дозволу старшини «і без ради військової» розв'язувати важливі питання не може²⁰²) перетворювалося і в її суб'єкта.

Під час революції сформувалися всі характерні ознаки політичної влади. Так, яскраво проявлялося домінування її владної волі, якій підлягали всі особи й соціальні спільноти. Її рішення ставали обов'язковими для суспільства. Політична влада мала публічний характер і відзначалася моноцентричністю (право прийняття ухвал, що стосувалися суспільства, належало державі через її вищі владні структури). На жаль, як зазначалося, не відбулося чіткого розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову, що негативно позначилося на формуванні політичної системи. Уже в 1648 р. на основі козацьких традицій виник апарат управління — центральні й місцеві органи влади, що взяли під контроль усі сфери функціонування суспільства. У такий спосіб утверджувалася монополія політичної влади на регламентацію суспільного життя, обстоювання своєї суверенності щодо інших держав. Будь-які спроби Речі Посполитої чи Московської держави підпорядкувати собі управлінський апарат Гетьманщини чи обмежити її суверенітет, як правило, наштовхувалися на потужний спротив, що вилився у масові виступи проти умов Білоцерківського, Гадяцького, Переяславського, Чуднівського й Московського договорів. Лише уряд Лівобережної Гетьманщини з кінця 1660-х років остаточно відмовляється (під тиском Москви) від проведення самостійної зовнішньої політики.

На думку деяких учених, влада серед засобів своєї самореалізації надавала перевагу примусу/покаранню щодо особистості й соціальних спільнот (можливо, виняток становить гетьманат П.Дорошенка). Щоправда, «покарання розглядалося не як брутальне застосування сили, а як ґрунтований на праві примус стосовно тих, хто не бажав визнавати правової норми, розпорядження гетьмана чи інших органів влади»²⁰³. Нарешті слід назвати ще таку важливу ознаку влади, як її легітимність, тобто «визнання влади суспільством, обґрунтованість і необхідність даної влади та її носіїв»²⁰⁴.

Функції політичної влади багато в чому виявлялися тотожними функціям політичної системи, про які уже йшла мова раніше. Так, найважливішою з-поміж них було керівництво й управління суспільством, що передбачало розбудову держави, проведення політики стосовно різних соціальних спільнот, мобілізацію ресурсів, ставлення до опозиційних рухів тощо. Після 1657 р. функція влади щодо консолідації суспільства виконувалася незадовільно. Лише за гетьманування Б.Хмельницького влада спромоглася забезпечити політичну стабільність. Пізніше, як нами

уже наголошувалося, внаслідок соціально-політичної боротьби козацька Україна розпалася на три державні утворення, що часто конфліктували поміж собою, через що функція оптимізації політичної системи здійснювалася неефективно.

Як відомо, владний потенціал визначається ресурсами, під якими розуміються як задіяні засоби, так і ті, які можуть бути використані для функціонування і реалізації політичної влади. Першорядне значення при цьому мають демографічні ресурси, оскільки власне внаслідок діяльності людей і виникають відносини суб'єкта й об'єкта влади. Сприятливі умови для господарювання дозволяли мати на території козацької України впродовж кінця 1640–1650-х років більшу щільність населення й значно краще економічне становище, ніж на решті українських земель, що забезпечувало мобілізаційні можливості уряду у 80–120 тис. вояків. Наприклад, джерела засвідчують здивування польських жовнірів у серпні 1651 р. добробутом жителів західної Київщини («досягнули начебто обітованої землі, повної збіжжя й пасік»), дешевиною продуктів харчування й напоїв у порівнянні з південною Волинню, де «ані міст, ані сіл, лише поле й попіл; ані людей, ані живих тварин не видно, лише птахи у повітрі»²⁰⁵. Проте міжусобиці, воєнні дії, безчинства татар, стихійні лиха й епідемії зумовили демографічну катастрофу першої половини 1670-х років у правобережному регіоні. Не без підстав 25 лютого 1675 р. польський король Ян Собеський в універсалі до старшини звертав увагу на її жахливі наслідки: «Мусити визнати, що то є труп огидний, а не Україна; бо певне не така, яку ви від предків своїх узяли. А хто ж у ній вигинув, якщо не народ руський? Чий попіл, як не міст славних? Чії дими, як не церквів і домів Божих? Чії гроби і могили, якщо не батьків і дітей... марно згублених? Чия, нарешті, така страхітлива пустеля?»²⁰⁶

В органічному зв'язку з демографічними ресурсами перебували економічні. Визнавши легітимність права власності на землю козаків (включаючи вчорашніх селян і міщан) і займанщини посполитих, влада витворила міцну економічну підвалину функціонування політичної системи. Спираючись на економічну потугу господарств козаків і посполитих, вона впродовж тривалого часу могла забезпечувати успішну боротьбу з ворогами незалежності, поповнювати державну скарбницю, чому сприяла також політика підтримки урядом розвитку ремесел, промислів і торгівлі. Проте руйнівні наслідки воєнних дій, міжусобиць, важких демографічних втрат істотно зменшували потенціал економічних ресурсів влади, звівши його нанівець у Правобережній Гетьманщині.

У своєму розпорядженні влада мала значні соціальні ресурси. В умовах формування системи вертикальної соціальної мобільності вона визнала статус козаків за усіма, хто погоджувався виконувати військову повинність на користь Війська Запорозького. Не пішла також на проведення розмежування козацтва від поспільства, чим гарантувала підтримку своїх політичних заходів більшістю населення. Залишався відкритим

доступ до лав старшини вихідцям із інших суспільних станів і груп (за умови, що вони здобули козацький імунітет).

Потужними, але, на жаль, не завжди ефективними були силові ресурси влади, за допомогою яких забезпечувалися оборона країни, безпека носіїв державної влади, охорона внутрішнього правопорядку, виконання чинного законодавства, розпоряджень і наказів центральних і місцевих владних інститутів тощо. Так, полкові і сотенні суди сліdkували за дотриманням правових норм, виконанням розпоряджень урядових структур. Богдан Хмельницький підкреслював, що в козацькій Україні «кождий має волное право в судах ведлуг привилеов роспиратсе»²⁰⁷. Водночас звертає увагу на себе широке застосування владою при захисті різних форм власності, регулюванні соціальних відносин, розв'язанні конфліктів, упокоренні заворушень силових методів, заснованих на «військових артикулах», «праві войсковому», «срокости войсковои», якими часто як міра покарання передбачалася смертна кара. На жаль, уряди І.Виговського, І.Брюховецького, П.Тетері, використовуючи силу (придушення опозиційних виступів), не зупинялися перед насиллям, яке завжди поставлене поза законом у будь-якому суспільстві. Для оборони держави залучалося військо (його підрозділи брали активну участь і у внутрішньополітичних чварах), розвідка й контррозвідка. Велася, особливо за гетьманатів Б.Хмельницького й П.Дорошенка, досить ефективна боротьба з кримінальними злочинцями. П.Алеппський не без захоплення констатував, що «в дні Хмеля» «панують правосуддя і справедливості», і в країні козаків «немає ні злодіїв, ні грабіжників»²⁰⁸. Відомо також, що, прийшовши до влади, П.Дорошенко вжив рішучих заходів щодо викорінення бандитизму. Як засвідчував на початку липня 1667 р. київський воевода П.Шереметев, гетьман «всі ці розбої приборкав, багатьох розбійників велів повішати...»²⁰⁹.

Одним із найважливіших показників «існування і функціонування влади, а також закріплення її в суспільстві» вважається її легітимність²¹⁰. Проблема легітимності й легальності політичної влади у козацькій Україні вивчена недостатньо й потребує подальшого спеціального дослідження²¹¹. Все ж відзначимо, що проаналізована джерельна база дозволяє дати їй загальну характеристику. По-перше, у сприйнятті Війська Запорозького його служба польському королю розглядалася як певний контракт з обопільними обов'язками, що передбачав присягу монарха на безумовному виконанні вимог свого контрагента. У разі їх недотримання королівською владою козацтво вважало законними як відмову служити володарю, так і право захищати свої та «руського народу» права і свободи. Саме цим пояснюється той факт, що збройний виступ 1648 р. однозначно розцінювався козацьким товариством як легітимний, а не сприймався актом свавілля чи зради²¹². Низка подібних прикладів мала місце і в політичній практиці наступних років. «Клянемося Господом Богом, — звертався восени 1650 р. Б.Хмельницький до волинської шлях-

ти, — що ми готові залишатись вірнопідданими нашого короля й.м., п.н., якщо також будуть додержані наші права і вільності, присягнуті польськими королями народові руському і надані Війську Запорозькому за його криваві заслуги»²¹³. В лютому 1671 р. правобережні полковники у листах до короля М.Вишневецького підкреслювали, що перед 1648 р. «Військо терпіло всякі утиски й мусило з такого ярма визволитись»²¹⁴.

По-друге, у свідомості різних прошарків суспільства на 1648 р. уже сформувалося сприйняття тяглості й легітимності власного політичного життя, окремішності існування руського/українського народу, його рівноправності з польським і литовським й добровільності приєднання до польського у складі Речі Посполитої «як рівного до рівного, як вільного до вільного». Відповідно національно-релігійні утиски сприймалися як кричуще порушення прав і свобод «руського народу», що надавало законності боротьбі за визволення. Ці зміни суспільних настроїв добре відчував Б.Хмельницький, який у листі до султана (від 7 грудня 1651 р.) підкреслював: «... бачу, що це є самою Божою волею, аби народ руський залишався вільним від неволі польської»²¹⁵. У висловлюваннях такого змісту гетьманів, представників старшини, духовенства (наприклад, березнева 1669 р. проповідь Й.Тукальського²¹⁶), козаків і поспільства окреслювалися контури нового погляду на законність суверенного існування українського народу, який суперечив середньовічним уявленням про те, що «тільки княжні роди могли де-юре представляти народи в політиці, і тільки минуле могло надати легітимності сучасному...»²¹⁷.

Видатний нідерландський мислитель раннього нового часу Г.Гроціус у 1625 р., посилаючись на природне право, сформулював думку про можливість існування суверенних держав, пов'язаних не з особою спільного суверена, а з правом народів²¹⁸. Прикметно, що Б.Хмельницький також апелював до природного права на самозахист. «Нам важко схиляти шию під меч, ми мусили оборонятися... — писав він у серпні 1651 р. великому коронному гетьману М.Потоцькому, — кожний готовий вмерти при своїх злиднях і голову скласти, бо кожна пташка охороняє, як може, своє гніздо»²¹⁹.

По-третє, легітимність влади, зокрема гетьманської, обґрунтовувалася шляхом апелювання до «права захоплення» (відповідно до середньовічних правових норм, «територія, захоплена у війні, правомірно належала переможцеві») ²²⁰. Так, під час розмови 24 лютого 1649 р. з польськими комісарами у Переяславі український гетьман констатував: «...вільно мені там управляти (у Києві. — *Авт.*), мій Київ, я є володарем і воеводою київським; дав мені то Бог — і що більше — дякуючи шаблі моїй»²²¹. Поряд із цим розроблялася концепція божественного походження його влади²²², що мала слугувати переконливим аргументом на користь легітимності влади у козацькій Україні.

По-четверте, в уявленнях молодого політичного еліти смерть Владислава IV, а також обрання на трон Яна Казимира і його коронація, що

відбулися без участі представників Війська Запорозького, засвідчували, з одного боку, незалежність козацької України від Речі Посполитої, а з другого — легітимність сформованої у ній влади. «Ми... хрест цілували Владиславу королю. А нині в Польщі й у Литві обрали на королівство Яна Казимира, брата Владислава короля, і коронували і присягали Польща і Литва, а король їм присягав, — наголошував гетьман під час переговорів 29 квітня 1649 р. з російським послом Г.Унковським, — а нас Господь від них визволив — короля ми не обирали і не коронували і хреста йому не цілували. А вони до нас про це не писали і не присилали, і ми волею Божою тим від них стали вільними»²²³.

По-п'яте, визнанням законності політичної влади у міжнародно-правовій сфері слугували укладені договори з Річчю Посполитою (Зборівський, Гадяцький, Чуднівський та ін.), Московською державою (Переяславсько-Московський 1654 р., Переяславський 1659 р. та ін.), Османською імперією (1669), Кримським ханством (1648 р., 1655 р. та ін.), Молдавією (1656), Валахією (1656), Трансільванією (1656), Швецією (1657).

Важливою ознакою політичної влади є її легальність, яка закріплюється на законодавчому рівні і відповідно з чинними юридичними нормами визначає обсяги і шляхи реалізації владних повноважень²²⁴. На теренах козацької України легальна політична влада сформувалася на основі звичаєвого козацького права й традицій устрою Війська Запорозького кінця XVI — першої половини XVII ст. Їхня законність не викликала жодного сумніву у переважної більшості населення; органи міського й сільського самоврядування функціонували на традиційній правовій основі. Козацьке товариство пильнувало за дотриманням верховенства «колективної волі» Війська Запорозького. Лише вона де-юре (через ухвали військової і старшинської рад) надавала легітимності діям й рішенням володаря булави й уряду, на що зважав навіть Б.Хмельницький. «Коли за згодою всієї старшини ухвалиться яке рішення, — роз'яснював він у листі до великого коронного гетьмана у березні 1656 р., — то його порушити нам приватним чином не можна», бо «у цих краях, якщо щонебудь робиться без спільних і малих рад, то воно звичайно не буває сталим, бо такий [порядок] Військо обґрунтувало навіть звичаями»²²⁵. Ігнорування І.Виговським норм звичаєвого права під час обрання на гетьманську посаду восени 1657 р. зумовило невизнання запорожцями й значною частиною городового козацтва легальності цього акта й стало однією з вагомих політичних причин конфлікту, що переріс у громадянську війну.

Характер легітимності політичної влади в козацькій Україні визначався поєднанням елементів, властивих таким її типам, як традиційний, харизматичний, легальний, причому на різних етапах спостерігалось явне превалювання одного з них над іншими. Зокрема, на етапі становлення виразно домінував традиційний тип, заснований

на авторитеті традицій і звичаїв Війська Запорозького. За гетьманату Б.Хмельницького яскраво проявлялися елементи харизматичного типу, якому притаманна віра суспільства у надзвичайні якості, винятковість правителя. Відомо, що більшість козацтва й поспільства сприймала його як «нового Мойсея, котрий звільнить їх від ляхської неволі»²²⁶, «батьком Вітчизни, відновлювачем [православної] релігії й давньої свободи»²²⁷, «Богом даним» гетьманом, спроможним визволити «з підданства Речі Посполитої, котрого може позбавити влади лише Бог»²²⁸. Водночас виразно спостерігалися й риси легального типу, бо влада узаконювалася нормами звичаєвого права, прийняттям відповідних актів, які регулювали діяльність політичних інститутів, використанням у разі потреби примусових санкцій. Отже, у членів суспільства формувалося «розуміння норм, установлених законом»²²⁹. Досить виразно окреслювався етнічний тип легітимності влади. Адже замість польських сформувалися українські владні структури, утворилася також українська політична еліта, а ідея витворення й захисту національної держави завоювала пріоритетні позиції у суспільстві, що сприяло утвердженню влади й визнанню її легітимності.

Легітимність влади органічно пов'язана з її ефективністю. Найвищого свого рівня остання досягла за гетьманату Б.Хмельницького, коли влада користувалася широкою підтримкою населення. Задовільно функціонували владні структури під час гетьманувань І.Бруховецького, П.Дорошенка й І.Самойловича, але відбувалося звуження її соціальної бази. Зменшення ефективності функціонування влади засвідчувало зниження рівня її легітимності, появу процесу «ерозії влади»²³⁰, що стало наслідком взаємодії низки факторів: особистісних, середовища (владного простору), процесуальних (помилки, невдачі, успіхи). 3-поміж першої групи назвемо надмірне прагнення до влади І.Виговського, П.Тетері й І.Бруховецького, недостатні вольові якості Ю.Хмельницького й брак у нього політичних здібностей, нестримне прагнення до наживи серед значної частини старшин (за твердженням С.Величка, «задля золота та срібла не тільки кожен із них дав би виколоти око, але й брата, й батька свого не помилював би...»²³¹) та ін. Вкрай негативну роль відігравала наявність так званого синдрому «закутних гетьманчиків»²³², породженого владолюбством, амбіційністю, егоїзмом старшин, котрі вели боротьбу за владу, перевагою у них особистісних й кланових інтересів над національними, державними, внаслідок чого відбулося розмивання моральних устоїв, а відтак занепад «морального обличчя» влади. Соціально-політичні конфлікти, розпад Гетьманщини на три державні утворення, відносини між якими були далекими від стабільності, вкрай несприятливе й складне геополітичне становище козацької України часто не дозволяли уряду приймати правильні ухвали, адекватно реагувати на виклики часу, зміни у соціально-політичних відносинах у суспільстві тощо.

Не можна недооцінювати значимості негативного впливу процесуального чинника, коли допущені прорахунки й невдачі породжували у гетьманів й старшин нові помилки, розчарування, надломлювали їх волю. Так, І.Виговський та його оточення, припустившись низки прорахунків у розв'язанні конфлікту з опозицією, своїми непередуманими діями спровокували вибух громадянської війни, яка започаткувала незворотні відцентрові процеси у козацькій Україні. Невдачі угруповання Ю.Хмельницького у відносинах з Московською державою й Річчю Посполитою, по-перше, дискредитували його в очах козацтва, що призвело до обвального падіння авторитету, а по-друге, знизили ефективність функціонування центральної влади, посилили децентралізацію, зумовили зростання ролі регіональної еліти. Таких прикладів можна навести чимало. Майже до нульової позначки рівень легітимності влади знижувався в роки відкритих громадянських конфліктів.

5. Формування політичної культури

Становлення й функціонування політичної системи має безпосередній взаємозв'язок зі станом розвитку політичної культури. Сьогодні існують десятки тлумачень її сутності. Критерії, на яких вони засновуються, мають досить широкий оціночний спектр. У цілому ми притримуємося запропонованого сучасними українськими істориками і політологами визначення політичної культури водночас як сукупності усталених політичних поглядів, позицій і цінностей, так і типових проявів/стереотипів публічної поведінки, психологічних орієнтацій, ментальності тощо²³³, якими обумовлюється «діяльність суб'єктів політики, функціонування політичних інституцій...»²³⁴.

Нами уже відзначалося, що під впливом революційних змін на теренах козацької України виникла якісно відмінна від попередньої політична культура, яка засновувалася на національних традиціях, коли «панівна за польської влади ідеологія шляхетського сарматизму та католицької контрреформації поступилася новій ідеології вільного козацького товариства та православ'я. Почуття окремішності та руська самосвідомість набули нових функцій. Щез старий міф шляхетської свободи і рівності; нове суспільство базувалося на ідеї, згідно з якою козацька шабля принесе йому визволення»²³⁵.

При цьому процес заміщення польського «політичного народу» (шляхти) українським «політичним народом» (козацтвом) відбувався не механічним шляхом. Адже козацтво, виступаючи репрезентантом «народу політичного», вважало його складовими також інші стани і групи українського суспільства, включаючи й селянство. І хоча трактування П.Дорошенка (зокрема, у проєкті його договору з Польщею (1668) «народом Руським» називаються ті, хто проживає на теренах, починаючи від Перемишля, Самбора й р.Вісли на заході, до Путивля й Севська на